

OSMANLI-SAFEVİ SAVAŞLARINDA KARS VE ERZURUM'UN ZAHİRE TEDARİKİNDEKİ ROLÜ
(1730-1732 ÖRNEĞİ)*
THE ROLE OF THE CITIES OF KARS AND ERZURUM IN THE SUPPLY OF CEREALS DURING THE
OTOMAN-PERSIAN WARS (THE EXAMPLE OF 1730-1732)

Fadimana FİDAN*

Öz

Osmanlı Devleti ve Safeviler arasındaki dinî, iktisadî ve siyasî gerilimler iki devleti sık sık karşı karşıya getirdi. Osmanlı Devleti bu nedenlerle 18. Yüzyılda Doğu'da birbiri ardına sefere çıktı. Bunlardan 1730-1732 seneleri arasında meydana gelen savaş birden fazla kola ayrıldı ve gerekli zahirenin eksiksiz ve zamanında nakliyatı ile ilgili sıkıntılar ortaya çıktı. Seferin uzun sürmesi, mesafenin uzaklığı ve çeşitli devlet görevlilerinin suistimalleri sorunun büyümesine neden oldu. Ancak sorunun halledilmesi için iki şehir ön plana çıktı: Bunlardan birincisi *Doğunun Tahıl Ambarı* Erzurum, diğeri *Serhat Şehir* Kars idi. Bu şehirler kendilerine bağlı kazalardan desteklenmek suretiyle Tebriz ve Revan taraflarında bulunan askerî zahire ihtiyacına cevap verebilmek için çalışan işe merkezleri olmuşlardı. Her menzilde bir kat daha artan Osmanlı askerî gücünün gidecekleri yerde sıkıntıya düşmemesi Kars ve Erzurum eyaletlerinde biriktirilecek ve nakliyatı yapılacak zahireye bağlıydı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Safevi, Erzurum, Kars, Zahire.

Abstract

The religious, economic and political tensions between the Ottoman Empire and the Safavids resulted in frequent confrontations between them. For these reasons, the Ottoman Empire made successive campaigns in the East during the 18th century. Among these, the war between the years of 1730 and 1732 divided into multiple battles, and problems arose regarding the complete and timely shipping of the needed cereal. The problem was exacerbated by prolongation of the campaign, hugeness of the distance, and misconducts of various governmental officials. But two cities became prominent in the resolution of the problem. The first of these was Erzurum, *the Granary of the East*, and the other was Kars, *the Border City*. Also being supported by their towns, these cities had become centres of provision working to respond to the cereal need of the soldiers around Tabriz and Erivan. The Ottoman military power that was gradually increasing in successive destinations was dependent on the cereals that were to be collected in and shipped from Kars and Erzurum in order not to suffer any hunger problem in the final destinations.

Keywords: Ottoman Empire, Safavid, Erzurum, Kars, Cereal.

Giriş

Kars, Kars çayı vadisiyle yüksek bir tepenin eteklerinde kurulu olup ana merkezini kalesi oluşturmaktadır. Tarihi çok eskilere dayanan Kars'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi Sultan Süleyman'ın 1534 senesinde Safevilere karşı açtığı İrakeyn seferiyle olması kuvvetle muhtemeldir. Kesin olarak Osmanlı toprağı olması ise 1537 senesinde gerçekleşti. Kars bu tarihten sonra Osmanlı-Safevi savaşlarına konu oldu, 1565 senesinde yapılan sınır tashihi Safeviler'e bırakılmışsa da 1576'da tekrar Osmanlı toprağı haline getirildi. Stratejik öneminden dolayı sık sık Safeviler tarafından tahribata uğrayan şehrin tamiri işine Osmanlı Devleti çok önem verdi. 18. Yüzyıl Osmanlı-Safevi savaşlarında kaleyi Nadir Şah almak istediysse de başarılı olamadı (Gündüz, 2001, 515-517; Kırzioğlu, 1953, 1 vd.).

Osmanlı-Safevi savaşlarının birinci dereceden menzili olarak bilinen Kars; İran, Azerbaycan ve Gürcistan'a yapılacak seferlerde çok önemli bir konumda yer almaktaydı. Adı geçen yerlerden Osmanlı topraklarına gerçekleştirilecek bir saldırıda savunma merkezi olması dolayısıyla stratejik öneme sahipti. Osmanlı Devleti tarafından fethedildiğinde Erzurum'a bağlandıysa da askerî önemi Kars'ın 1580 senesinde beylerbeylik olmasını sağladı. Kars, Osmanlı için ileri bir karakol vazifesini görmekteydi ve burada bulunan bir garnizon Safevi sınırını kontrol etmekteydi (Gündüz, 2001, 516). Mustafa Ali eserinde yer verdiği bir mektup suretinde yer alan "*Kal'a-i Kalî'a-i Karsunta'mîrinerovân ve miiftâh-ı Revan ve Azerbaycan ve misbâh-ı d'afî'üz-zulâm-ı Gürcistan olan kilid-i Irak ve Fars*" ifadesi şehrin önemini dile getirmekteydi (Gelibolulu Mustafa Ali, 2014, 311). Kars Kalesi fethi zor bir kaleydi ve Osmanlı Padişahı sınır boylarındaki vezirlerine gönderdiği emirlerde herhangi bir ihmalkârlık yüzünden kale Safevilerin eline geçerse "*cümlenizin ber*

* Bu makale, 12-14 Eylül 2017 tarihinde Bakü'de düzenlenen II. Uluslararası Osmanlı Araştırmalarında Yeni Eğilimler Kongresinde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

* Yrd. Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ffidan@kmu.edu.tr.

mukteza-yı şer'i şerif ile başlarımızı keserim kuş olsanız pençe-i gazab-ı padişahanemden biriniz halas olmak ihtimali yoktur" diyerek cezalandırılacaklarını bildirmekteydi (Işık, 2011, 44)¹.

Erzurum ise kendisiyle aynı adı taşıyan ovanın güney doğusunda meyilli bir alanda kurulmuştur. Ne zaman kurulduğu ile bilgiler net olmamakla birlikte Sasani saldırılarına karşı savunma amaçlı Bizans tarafından 415-422 yıllarında kurulduğu kuvvetle muhtemeldir. Pek çok defa el değiştiren Erzurum'un 1518-1519 tarihleri arasında Osmanlı yönetimine dâhil edildiği anlaşılmaktadır. Erzurum en mamur zamanını Sultan Süleyman zamanında yaşadı ve imar edilen şehir Doğu seferlerinde önemli bir askerî üs olarak kullanıldı. 1535 senesinde beylerbeylik haline getirildi (Küçük, 1995, 321-329; Aydın, 1995, 45, 58). Bu sayede Osmanlılar doğuda kalıcı bir şekilde yerleştiklerinin de mesajını verdi (Pamuk, 2006, 19).

Erzurum gerek Gürcüler gerekse Safeviler açısından batı ile ticarî ilişkilerde önemli bir kavşaktı. Bu yüzden Osmanlı Devleti Erzurum'u hâkimiyet altında tutarak ve koruyarak hem kendi sınır güvenliğini sağlıyor hem de bu devletlerin batı ile olan münasebetlerini engellemiş oluyordu. Şehrin bu özelliği Safevilerin saldırılarının diğer bir nedenini de açıklamaktadır (Pamuk, 2013, 523-524). Üstelik Erzurum; Anadolu, İran ve Kafkasya'ya açılan bir kapı durumundaydı ve Anadolu ve Karadeniz'den doğuya giden büyük askerî ve ticarî yolun üzerinde başlıca merkezdi. Nitekim şehir, Erzurum- Kars ve Erzurum üzerinden gelen yol ile Kafkasya'ya, Tebriz-Doğubayezid yolu ile İran'a, Sivas'tan Diyarbakır, Irak, Suriye, Basra Körfezi ve Akdeniz ile birleşmekte, kuzeyde ise Kop ve Zigana geçitleri Trabzon üzerinden Karadeniz'e bağlanmaktadır. İpek yolu üzerinde bulunmasından dolayı canlı bir ticarî merkez konumunda olan Erzurum'un en büyük gelir kaynağı Erzurum Gümrüğü idi. 17. Yüzyılda Erzurum Gümrüğü'nde (Pamuk, 2013, 521-544)² görev yapan Evliya Çelebi İstanbul ve İzmir'den sonra en işlek gümrüğün Erzurum olduğunu söylemektedir. Nitekim Erzurum'un 18. Yüzyıldaki Osmanlı-Safevi harpleri esnasında transit ticaretin azalmasından dolayı gümrük gelirleri azalmıştı. Ayrıca Erzurum, bu bölgedeki tarım ürünlerinin başlıca pazarı durumundaydı ve hububat başlıca ziraî ve ticarî faaliyeti oluşturuyordu. 16. Yüzyıldan itibaren Osmanlı ordularının toplandığı, erzak ve mühimmatın depolandığı başlıca ikmal ve hareket üssü Erzurum'un 18. Yüzyıldaki Osmanlı-İran savaşlarında stratejik önemi daha da arttı. Çünkü bu dönemde Güney Kafkasya'da Rusya Osmanlıya rakip güç olarak ortaya çıktı. Bu yüzden şehrin daha iyi korunması gerekti (Pamuk, 2006, 305-309; Küçük, 1995, 321-329; Demlikoğlu, 2013, 1).

Osmanlı Devleti 18. Yüzyılda mevcut sınırları korumak için farklı bölgelerde aynı politikayı uyguladı. Balkan yolu için Tuna Nehri havzası ne ise Doğunun korunması için Kars ve Erzurum aynı değere sahip idi. 18. Yüzyıldaki seferlerin genel özelliği sınır hattının korunmasına, mevcut koşulların devam etmesine yönelik tedbirlerin sağlanmasıydı. Bu koşulların devam etmesi için şehrin askerleri besleyecek durumda olması gerekiyordu. Erzurum ve Kars civarından temin edilecek zahirenin toplu bir kaynağı maalesef yok. Zaten buradaki ana kaygımız Osmanlı Devleti'nin malî durumu³ ve seferlerin psikolojik baskıları⁴ nedeniyle doğuya yapılan seferlerin başarı oranının yükseltilmesinde zahire tedarikinin önemini vurgulamak olacaktır. Ayrıca her iki şehrin kendi kaderlerinin gerçekten de kendi ellerinde olduğu dile getirilecektir. Nitekim kaynaklar incelendiğinde 1730-1732 Osmanlı-Safevi savaşlarında diğer Anadolu şehirlerinden ziyade anılan iki şehir ön plana çıkmaktadır. Ayrıca sınır hattı-elde kalan topraklar- için Osmanlı yönetiminin çabası ifade edilmeye çalışılacaktır

1. Seferin İlanı ve İdarî Hazırlıklar

18. Yüzyılda gerginleşen Osmanlı-Safevi münasebetlerinin geçmişi 15. Yüzyıla kadar dayanmaktadır. Sultan II. Mehmed döneminden itibaren başlayan ve Safevi Devleti'nin kuruluşuyla iyice belirginleşen ilişkilerin temelinde yatan en önemli neden, dinî ve iktisadî idi. Safevi Devleti'nin günden güne "fesad"ını artırması, İslâm dinini tahrip edici faaliyetlerde bulunması ve Anadolu'da şiî propaganda

¹ 1731 senesindeki savaş sırasında Tebriz seraskeri yanında bulunan Kars Beylerbeyinin geri dönmesi ve şehri koruması üzerine gönderilen emirdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Işık, Rukiye (2011). *Osmanlı-İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630-1750)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, s. 44.

² Osmanlı idaresi altında Erzurum gümrüğünün ne zaman faaliyete geçtiği konusunda kesin bir bilgi olmamakla beraber gümrük ile ilgili olarak 16. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren bilgiler bulunmaktadır. Transit ticaretin daha kontrollü ve verimli işletilmesi amacıyla taşıyan Erzurum gümrüğünün teşekkülüyle ticaret gelirleri artırılırken, stratejik noktalar da kontrol edilmeye çalışılmıştır. Erzurum gümrüğünün hayatî gelir kaynağı ipekti. Nitekim ipek, Osmanlı-Safevi savaşlarının en önemli nedenlerinden birini oluşturuyordu. Genelde iltizama verilen Erzurum gümrük mukataası, şehirdeki askerî ve diğer personelin maaşına tahsis edilmekteydi. Bkz. Pamuk, Bilgehan (2013). Erzurum Gümrüğü'nün Teşekkülü ve Tekâmülü (XVI-XVII. Yüzyıllar). *Belleten*, C. LXXVII, S. 279, s. 521-544.

³ Osmanlı Devleti maddî anlamda zorladığı için sadece Belgrad, Buda Estergon gibi kalelerde tam kadro asker bulunduruyordu. Geri kalan kalelerde ise bir tehdit oluştuğunda asker ve malzemeyi bir cepheden diğerine kaydırıyordu. Bkz. Murphey, Rhoads (2007). *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*. Çev: M. Tanju Akad. İstanbul: Homer Kitapevi. s. 41.

⁴ Müslüman bir devlete yapılan sefer ve uzun zaman alan askerî yürüyüş, savaşın sonucunun kestirilemeyeceği asker kesimi üzerinde ciddi olumsuzluklar oluşturmaktaydı.

yapması 1514 senesinde Çaldıran'da ilk ciddi karşılaşmanın da yaşanmasına neden oldu. Muharebe, devletlerin barış içinde yaşamasına ya da Safeviler'in yıkılmasına neden olmadı. Yıllarca Kafkas ve Irak-ı Arap bölgesindeki ticarete sahip olmak isteyen iki devletin ilk karşılaşması oldu (Peçevi İbrahim Efendi, 1992, 191-202; Solak-Zâde Mehmed Hemedemî Çelebi, 1989, 22 vd.; Gelibolulu Mustafa Âli, 2013, 10 vd.; Topçular Katibi Abdülkâdir (Kâdri) Efendi, 2003, 381 vd.; Uzunçarşılı, 2011, 229-230; Kûpeli, 2009, 2, 19-20; Muhammedoğlu, 2000, 405). Mücadeleler meydan savaşı tarzında olmadı, uygun koşullar yakalandığında saldırma ve bu fırsattan yararlanma şeklinde oldu (Murphey, 2007, 27). 18. Yüzyıl savaşlarında ifade edilen çerçeve dışına kaymadı savaşlar. Nitekim 1722 senesinde başlayan ve 1729 senesine kadar süren Osmanlı-Safevi savaşlarında Safeviler tarafından barış için Bâbîâlî'ye elçiler gönderildiyse de görüşmelerden sonuç çıkmadı. Bu sırada Safevilerin 1730 senesinde Tebriz ve Hemedan'ı ele geçirmesi Osmanlı'yı harekete geçirdi. Ancak çeşitli nedenlerle ortaya çıkan Patrona Halil isyanı kısa süreliğine seferin aksamasına neden oldu. 1730 senesinde tahta çıkan I. Mahmud, isyanı bastırdıktan sonra Azerbaycan (Tebriz ve Revan) ve Irak harekâtı olarak iki koldan devam edecek savaşın idarecilerine sefer fermanları gönderdi. 1730 senesinde; Bağdat (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Mühimme Defteri (M. D.), 136, 150/ 522), Şehrizar (BOA. MD. 136, 151/537), Musul (BOA. MD. 136, 151/553), Diyarbakır (BOA. MD. 136, 151-152/557), Erzurum (BOA. MD. 136, 152/583), Van (BOA. MD. 136, 152/600), Sivas (BOA. MD. 136, 156/635) Maraş (BOA. MD. 136, 156/640), Rakka (BOA. MD. 136,156/645), Edirne (BOA. MD. 136, 156/646), Karaman (BOA. MD. 136, 181/744), Anadolu (BOA. MD. 136, 145/500), Kars (BOA. MD. 136, 143/494), Trabzon (BOA. MD. 136, 143/491) eyaletlerine; Çorum (BOA. MD. 136, 156/642), Tekman (BOA. Cevdet Askeriye (C. AS.), 94/4317) Sancaklarına, ber vech-i arpalık Karahisar-ı şarkî (BOA. MD. 136, 143/493), ber vech-i arpalık Amasya mutasarrıflarına (BOA. MD. 136, 156/641) ve Aydın muhassılına (BOA. MD. 136, 156/643) gönderdiği fermanlarla sefer için hazır olmalarını, belirlenen yerlere gitmelerini, asker, mühimmat ve iaşeyi hazır ederek bölgelerini koruma altına almalarını emretmektedir (BOA., C.AS., 94/4317). Konumuzun odağındaki iki şehrin idarecileri (Erzurum ve Kars beylerbeyleri) Tebriz Seraskerinin maiyetine gireceklerdi (BOA. MD. 136, 191/768). Bu hazırlıkları idarî düzenleme takip etti. Nitekim 24 Aralık 1731 tarihinde bölgedeki yeni idari düzenlemeye göre; Gence Muhafızı Vezir İbrahim Paşa'ya Revan eyaleti, Kars Beylerbeyi Genç Ali Paşa'ya Gence eyaleti, Anadolu Müfettişi Vezir Ahmed Paşa'ya Trabzon eyaleti, sabık Trabzon Valisi Vezir Ahmed Paşa'ya Hamid sancağı ve sabık Sivas Beylerbeyi Receb Paşazade Ahmed Paşa'ya Kars Beylerbeyliği tevcih edildi (BOA. Ali Emiri Sultan Mahmud I (AE. SMHD. I.) 34/2010).

Savaş bölgelerine seraskerlerin atanması ise 1730 senesinin Aralık ayında Tebriz'e 20.000 ordu ile yola çıkan II. Tahmasb'ın (1704-1740) 1731 yılının Şubat ayında Tebriz'den Revan üzerine harekete geçmesiyle yapıldı (Külbilge 2010, 198). Bu durum mücadelenin pek çok cephede olacağını işaret ediyordu ki Osmanlı Devleti bu sebeple Bağdat Seraskerliği'ne Bağdat Valisi Ahmed Paşa, Tebriz Seraskerliğine Karaman Valisi Ârifi Ahmed Paşa, Gence Seraskerliğine Gence Muhafızı Vezir İbrahim Paşa (Suphi Mehmed Efendi, 2007, 48; Baron Joseph Hammer Purgstall, 2003, 388; Sertoğlu, 2011, 2477-2478; Kurtaran, 2014, 148 vd.), Revan Seraskerliğine Hekimoğlu Ali Paşa görevlendirildi (Kerküklü Abdürrazzak Nevres, 2004, 30; Suphi Mehmed Efendi, 2007, 85). Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem cephelerinde seraskerler önemli başarılar elde etti. Özellikle Hekimoğlu Ali Paşa'nın Rumiye Kalesini fethetmesi ve Tebriz'i savaştan alması, Bağdat Seraskeri Ahmed Paşa'nın Kirmanşah'ı ele geçirmesi ve Hemedan'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi (Suphi Mehmed Efendi, 2007, 102-109) Şah'ın barış teklifinde bulunmasına neden oldu. Padişahın aldığı yetki ile Bağdat Valisi Ahmed Paşa, 1732 senesinde İran elçisi Rıza-Kulu Han ile barış görüşmelerine başladı. Bu görüşmeler sırasında Tebriz Osmanlılar tarafından alınmıştı (Aralık 1731). Ancak bu haber ulaşmadan barış maddeleri üzerinde anlaşılmuş olması Tebriz'in Safeviler'e bırakılmasına neden oldu. Bu antlaşma gereğince Revan, Gence, Kaht, Tiflis, Kareli, Nahçevan, Dağıstan ve Şirvan Hanlığı Osmanlılarda kalıyor, Hemedan, Tebriz, Kirmanşah, Luristan, Erdelan ve Huveyze İran'a bırakılıyordu (Sertoğlu, 2011, 2478). Bu antlaşma maddelerinden Tebriz'in Safeviler'e bırakılıyor olması 6 Ekim 1733 senesinde Osmanlı Devleti'nin tekrar savaş ilan etmesine neden oldu (Özcan, 2003, 348-352).

2. Kars ve Erzurum'dan Zahire Tedariki

İdarî hazırlıklar ve askerin hazır edilmesinden daha önemli bir husus daha varsa o da sefer kararının verilmesinden hemen sonra; kale tamir ve yapımı, yolların bakımı, menzillerin zahire ve mühimmat açısından hazır edilmesiydi. Nitekim Safevilerin ilk harekât alanları içinde yer alan Erzurum ve Kars kalelerinin savaşın yönünü değiştirecek bir mevkide yer almaları, sefer yolu üzerindeki şehirler ile devlet arasındaki iletişimin kesintisiz devam etmesini gerektirdi. Bu yüzden 1729 senesinde Ladik menzilinden Tiflis'e, Kars'tan Revan'a, Revan'dan Tebriz'e ve Kars'tan Gence'ye kadar posta menzillerinin ihtiyaçlarının karşılanması emredildi. Menzillerin ihtiyaçları 1728 senesine ait 47.687,5 kuruş imdadiye vergisinden

ödenmesi kararlaştırıldı. Lakin bu miktar ahalinin gücünü aştığından üçte birlik kısmının toplanılması emredildi (BOA, Cevdet Nafia (C. NF), 170/2).

Osmanlı ordusunun iâşe temini hiç şüphesiz sefer hazırlıklarının en önemli kalemini oluşturmaktaydı. Sefere karar verildikten sonra sefer yönündeki en yakın eyaletlerden daha önceden planlanarak ayarlanmış zahire mubayaa ediliyordu (Murphey, 2007, 108). Mubayaa ile alınan zahire menzillere değil devletçe tesis edilmiş ambarlara ya da hudut boylarındaki orduya teslim edilmekteydi (Kılıç, 1999, 124). Devlet, Doğu seferlerinde iâşe ihtiyacının hızlı bir şekilde giderilmesi için Trabzon, Bayburt, Erzurum, Van ve Diyarbakır'da büyük ambarlar inşa etmişti. Bu ambarların en büyüğü Erzurum'daydı ve 200.000 kileye (5.131 ton) kadar zahire depolanabiliyordu (İşbilir, 1996, 26; Demlikoğlu, 2013, 107-108)⁵. 1634 senesinde kaledeki diğer ambarın zahire depolamaya kâfi gelmemesi üzerine 5.000'den fazla ton zahire alabilen bir ambar yapılması emredilmişti (Pamuk, 2006, 71). Erzurum'un iç kalesinde bulunan bu ambar yedi adetti ve zahireye yer kalmadığında/dolduğunda arta kalan kısım Hasan Kale'ye gönderilirdi (Demlikoğlu, 2013, 11, 252)⁶. Ambara zahire mubayaa edilen yerler: Erzurum eyaletine bağlı çeşitli sancak ve kazalar (Erzurum merkez ve köyleri, Pasin, Micingerd, Kığı, Kız-uçan, Erzincan, Kemah, Kuruçay, Gürcanis, Şiryan, Kelkit, Bayburt, Tercan, İspir, Tortum, Karahisar-ı Şarki), İç Anadolu bölgesinde bulunan Sivas, Tokat, Niksar, Çorum, Arapkir ve Turhal ve Tuna boyunda yer alan sancak ve kazalardı (BOA. Defter-i Mevkufat Mübaşir Defteri (D.MKF.d. MBŞ.d), 31826, 2-3; Demlikoğlu, 2013, 107; Fidan, 2014, 134).

Kars ve Erzurum'dan mubayaa edilen zahire; Tebriz ve Revan (Azerbaycan harekâtı) savunmasında yer alacak askerin iâşesine ayrıldı. Bu eyaletlerden Revan ve Tebriz'e gönderilmek üzere mühimmat, zahire ve bunları taşıyacak nakliye araçları da temin edildi (BOA. Bâb-ı Defteri, Baş Muhasebe, Revan Hazinesi Defteri, (D. BŞM. RHV. d.) 1697, 1). Nitekim 19 Eylül 1729 tarihinde Erzurum ve Kars eyaletlerinden zahire mubayaa edilmesi ve kış mevsimi gelmeden Revan'a gönderilmesi emrediliyordu (BOA. AE. SMHD. I, 76/5041). Gerekli görüldüğünde Revan'dan da Tebriz'e zahire sevki yapılabilirdi⁷. Ancak her iki kalenin de Safevi tehlikesi altında bulunması zahire ihtiyacını artıyordu. Özellikle Revan Kalesi'ni koruyan askerlerle ilgili olarak alınan bir karar devletin iâşe temininde daha fazla sorumluluk almasına neden oldu. Nitekim Revan Kalesi'nde bulunan yerli süvari ve piyadelerin tayinatları devlet tarafından karşılanırken 1727-1728 (H. 1140) senesinde askerlerin tayinatlarını kendilerinin karşılaması emredilmişti. Ancak Revan Kalesi muhafazasında bulunan askerler iâşe ihtiyaçlarını karşılayacak durumda değildi. Bu yüzden 5 Kasım 1730 tarihinde yeni bir emir gönderilerek söz konusu askerlerin ihtiyacının devlet tarafından karşılanacağı bildirildi (BOA. D. BŞM. RVH. d. 1697, 21).

Osmanlı Devleti, II. Tahmasb'ın Tebriz'e saldırması ile doğu bölgelerindeki eyaletlere yüklü miktarda zahire biriktirmelerini emretti. Erzurum ve Kars'a Mehmed Ağa, Lok Hasan Ağa, Ali Ağa, Hüseyin Ağa ve Mustafa Ağa isimlerinde mübaşirler gönderilerek zahire mubayaa ve nakliyesinde görevlendirildi. 10 Şubat 1730 tarihinde Tebriz muhafazasında olan askerin tayinatı için Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşlarından Lok Hasan Kars eyaletinden 170.000 kile zahire mubayaa ile görevlendirildi. Buğdayın her kilesi 40, unun her kilesi 50, arpanın her kilesi 30 akçeden olmak üzere eyaletten 20.000 kile buğday, 30.000 kile un, 120.000 kile arpa satın alınması emredildi. Kars'tan iki gün içinde Aras Nehri'ne davarlar vasıtasıyla nakledilecek zahirenin, sal veya kelekler yardımıyla Pizuvar iskelesine⁸ çıkarılması, oradan davarlara yüklenilerek Tebriz'e nakledilmesi emredildi. Zahirenin nakledilmesinde kullanılacak gemilerin inşası için kerestenin, gemilerde görevlendirilecek kürekçi ve dümencilerin tedarik edilmesi önemliydi. Ayrıca mubayaa edilecek zahirenin bu iskeleye taşınması için çok sayıda mekkâreye⁹ ihtiyaç vardı. Bu

⁵ Kile hububat ölçümünde kullanılan bir ölçü birimidir. Bu ölçü birimi memleketler arasında değişiklik gösteriyorsa da zahire mubayaaasında bir karışıklığa gidilmesinin önlenmesi için bahsi geçen sefer sırasında İstanbul kilesi üzerinden satın alma işlemi gerçekleştirildi. Bir İstanbul kilesi ise 16. Yüzyılda buğday ve un tartımında 25,6589 kg, arpada ise 23,093 kilogramdı. Bkz. Kalek, Cengiz (2002). Kile. TDVİA, (c. 25. ss. 568-571); Hinz, Walter (1990). *İslâmda Ölçü Sistemleri*. Çev: Acar Sevim. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi. s. 51.

⁶ Pasin kazası karyelerinde 1137-1138 senelerinde mubayaa edilen 20. 570 kile un ile 31.744 kile arpa Hasan Kalesi'ne gönderilmişti. Bkz. BOA. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.), 3156/84.

⁷ 22 Zilkâde 1142 (8 Haziran 1730) tarihinde İstanbul kilesi hesabıyla Revan'dan kilesi 24 akçeden 120.000 kile arpa, kilesi 45 akçeden 50.000 kile un satın alınarak Tebriz'e sevk edilmesi emredildi. Ancak bu miktarın temin edilmesinin imkânı olmadığı üstelik zahire kile fiyatlarının Kars ve Tiflis hububat fiyatlarıyla karşılaştırıldığında düşük olduğu ifade edildi. Bu yüzden arpanın 30, unun 50 akçeye satın alınmasına karar verildi. İstenilen miktarda da değişiklik yapılarak yeni mahsulden olmak kaydıyla 30.000 kile buğday ile 60.000 kile arpa zam edilmiş fiyatlarıyla satın alınarak Tebriz'e sevk edilecekti. Bkz. BOA. D. BŞM.RHV. d. 1697, 1.

⁸ Bu iskelenin yeri tam olarak tespit edilemedi. Ancak Aras Nehri'nin Revan-Tebriz'den akan kısmında yer aldığı belgeden anlaşılmaktadır. Bkz. BOA. C.AS. 125/5577.

⁹ Nakliye aracı olarak kullanılan hayvan ve arabaların sahipleri için kullanılan bir tabirdir. Sefere çıkılmadan evvel istenilen malzemenin menzillere ulaştırılmasında yararlanılıyordu. Devletin elinde yeterli miktarda nakliye aracı yoksa bu araçları kazalardan

yüzden Erzurum Gümrük Emini ve Cizyedarı Solak Ali Ağa'dan 1.000 mekkâre develeri ihraç etmesi istenildi. Temin edilen her mekkâreye günlük 25 sağ akçe Erzurum Gümrüğü malından ödenecekti. Mekkârelerin hizmetleri üç aydan fazla sürer ise ücretleri Tebriz ve Revan hazinelerinden verilecekti. Taşıma işinde görevlendirilen kişiler yükledikleri zahire ve ne kadar deve kullandıklarını kadı defterine kaydettirecek ve Tebriz muhafazasında görevli Vezir Mustafa Paşa'dan mühürlü ilamlar alacaklardı. Taşıma işi çok önemliydi ve kimsenin bu konuda ihtilafa düşmemesi gerekiyordu. Bu yüzden mübaşirler ve adamlarının bahsedilen miktar taşınuncaya kadar bu işin başından ayrılmamaları gerekiyordu (BOA. C. AS., 125/5577; BOA. D. BŞM. RVH. d.16976, 2-3). Zahirenin taşınması için gerekli 1.000 mekkâre develeri istenildiği gibi zahire sevkiyatında görevlendirilemedi. Zahire taşıyıcılarına vilayet tarafından verilmesi uygun görülen 12,5 kuruşun ahali tarafından az bulunması, Erzurum gümrük Emini Solak Ali Ağa'nın "zahireleri teslim ettikçe ve tezkirelerini getirdikçe yevmi 25 sağ akçenin verilebileceğini" ifade etmesi taşıma sorununu beraberinde getirdi. Erzurum Valisi İbrahim Paşa baş mekkâreler için 14 kuruş verilmesini arz etmiş ve mübaşir Mustafa Ağa aracılığı ile mekkâre bulunan ve bulunmayan mahalleri bir deftere kaydettirmişti (BOA. D. MKF.d. 28726, 2).

Tablo 1: Erzurum Eyaletinden Temin Edilen Deve Adedi

Temin Edilen Yer	Adet	Kuruş
Nefs-i Erzurum	92	3.312
Kaza-i Bayburt	92	3.312
Kazaha-i Pasin ve Micingerd	92	3.312
Kaza-i Erzincan	92	3.312
Kaza-i Kemah canib-i Kuruçay	78	2.808
Kaza-i Tercan	21	756
Kaza-i Şiran	26	936
Kaza-i Kelkit	31	1.116
Kaza-i Hısn ve Tekman	34	1.224
Kaza-i Tortum	14	504
Nefs-i Karahisar-ı Şarkî	50	1.800
Yekûn	622	22.392

Tablo 2: Temin Edilemeyen Deve Adedi

Temin Edilemeyen Yer	Adet	Kuruş
Kaza-i Keyfa	52	1.922
Kaza-i İspir	26	936
Kaza-i Kızırcan	17	663
Karahisar-ı Şarkî'ye tabi bazı kazalar	283	10.188
Yekûn	378	13.709

Tablo 1 ve 2'de yer alan kaza ve tedarik edilen devlerin adet ve ücretleri karşılaştırıldığında bir mekkâreye 36 kuruş verildiği görülmektedir. Bu kuruşların aylık ya da günlük olarak verildiği ile ilgili bir kayıt olmamasına rağmen daha önce ifade edilen günlük olarak verilecek 25 sağ akçe, kuruş hesabına göre günlük 0,2 kuruşa tekabül etmektedir. Buna göre 36 kuruşun iki aylık kira bedeli olduğu ifade edilebilir. Bu sayede bir mekkâre başına yaklaşık 12,2 kuruş düşmekteydi. Ancak bu miktarı kabul etmeyen ahalden temin edilemeyen develer 378 adet olup önemli bir miktarı ifade etmektedir.

Kars'tan mubayaa edilecek zahireyi ödemek için Dergâh-Âli kapıcıbaşlarından Lok Hasan'a 40.000 kuruş verilmişti (BOA. Bâb-ı Defteri Mevkufat Defterleri (DMKF.d.) 28673, 5). Zahirenin toplamı 105.000 kuruş yapmıştı ki daha önceden kendisine 40.000 kuruş verilmişti. Zahirenin mubayaası için 65.000 kuruşa daha ihtiyacı vardı ve onun bu ihtiyacı eski Van muhafızı Arifi Ahmed Paşa'nın el konulan¹⁰ ve Erzurum'da

mekkâre sahiplerinden kiralamaları emrediliyordu. Bkz. İşbilir, Ömer (1996). XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinde İlaş, İkmâl ve Lojistik Meseleleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul. s.554-555.

¹⁰Evâil-i Şevvalin 1143 senesindeki belgeye göre Van Muhafızı Arifi Ahmed Paşa Revan'a serasker vekili olarak tayin edilmesinden sonra Revan'a nakledilmesi gereken zahireyi ve hazineyi kendi uhdesine almıştı. Bu durumun haber alınmasından sonra kendisi, kâtibî,

bulunan 41.595 kuruşu Dergâh-ı Muallâ Kapıcıbaşlarından İsmail Ağa aracılığı ile verilecekti. Kalamı ise Hazine-i Âmire'den gönderilecekti (BOA. DMKF.d. 28673, 5-6). Ancak İsmail Ağa mubayaa mübaşiri Lok Hasan Ağa'ya verilmesi gereken ücreti götürmemiş ve zahirenin ödenmesinde sıkıntıya düşülmüştü. İşte bu yüzden zahire mubayaaasında görevli Lok Hasan'ın ihtiyacı olan para Hazine-i Âmire'den gönderilmiş, İsmail Ağa'ya ise Mustafa Ağa'nın nukudunu Tebriz Seraskerinin olduğu mahalde Ordu Defterdarı İbrahim'e teslim etmesi emredilmişti (BOA. DMKF.d. 28673, 7)¹¹. Kars'tan Tebriz için mubayaa edilmesi emredilen zahirenin bahasının ödenmesi sırasında sıkıntılar yaşanmıştı. Nitekim 1.000 kile buğday, 500 kile un ve 73.025 kile arpanın 20.633 kuruşu ödenememişti. Bunun için Hazine-i Âmire'den 15.000 kuruş daha gönderilmişti. Bu zahirelerin sevkiyatı için Kars eyaletinden her adedi 30 kuruştan 500 adet kaklı araba¹² mubayaa edilecekti. Bunun içinde Hazine-i Âmire'den 17.500 kuruş gönderildi (BOA. DMKF.d. 28673, 8). Kars ambarında Tebriz'e gönderilenin dışında 800 kile buğday, 450 kile un ve 41.300 kile de arpa bulunmaktaydı. Bu zahirenin Revan'a götürülmesi için her arabaya 3 kuruş, Revan Muhafızı Vezir İbrahim Paşa tarafından verilecekti (BOA. DMKF.d. 28673, 9)¹³.

Zahire tedarik edilmesinde yaşanan bir diğer zorluk halkın zahire vermedeki isteksizliği idi. Öyle ki Kasım 1730'da Revan kalesindeki askerlerin zahire darlığı çekmesi üzerine Kars eyaletinden satın alınan zahirenin bir kısmının Revan'a sevk edilmesi gerekmişti (BOA. D. BŞM. RVH. d. 1697, 52). Ancak 5 Aralık 1730 tarihinde Revan'a zahire sevkinde zorluk yaşanıyordu. Nitekim Kars'tan mubayaa edilmesi emredilen 170.000 kile zahirenin henüz 50.000 kilesi gelmiş ve ahali geri kalan için "zahire virmeziz" demişti. Devlet, bunun üzerine zahirenin kesintisiz bir şekilde nakledilmesi aksini yapanlara ise kalebentlik cezası verilmesini emretmişti (BOA. D. BŞM. RVH. d. 1697, 53). 10 Şubat 1731 tarihinde Tebriz'e 170.000 kile zahireden 15.000 kile un ile 15.000 kile buğday, 60.000 kile arpa gelmişti (BOA. D. BŞM. RVH. d. 1697, 48).

Sefer sırasında kalelerin iâşe ihtiyacı artmakta ve ilk yapılan mubayaaalar yeterli gelmemekteydi. 28 Haziran 1731 senesinde Revan Kalesi'ndeki askerlerin zahire ihtiyacı için Kars eyaletinden Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşlarından Mustafa mubayaa mübaşiri olarak görevlendirilmiş, 5.000 kile zahirenin Revan'a naklolunması sağlanmıştı. Bu miktar yetmemiş ve tekrar çiftlik sahiplerinden, kazalardan ve ambarda bulunan zahirelerden mubayaa edilmesi emredilmişti. Mubayaa mübaşirine bu iş için yüz kese¹⁴ akçe verilmiş ve bu paranın başka hiç bir yere harcanmadan doğrudan zahire satın alması emredilmişti (BOA. D. BŞM. RVH. D. 1697, 27). Mübaşire verilen 50.000 kuruş ile Revan ve Kars taraflarından 44.448 kile arpa ve 10.185 kile buğday ve 2.136 kile un satın alınmış, nakliyesi için 50.029,5 kuruş 12 para ödenmişti (BOA. D. BŞM. RVH. D. 1697, 28)¹⁵. 29 Haziran 1731 senesinde Erzurum ve Kars eyaletlerinden mubayaaası ferman olunan ve 30.000 tomar Bayezid menziline gönderilen, Malazgirt sancağında biriktirilen zahire Revan Kalesine sevk edilecekken, Tebriz taraflarındaki ordunun ihtiyacının artması üzerine oraya sevk edilmesi emredilmişti. Erzurum Valisi Tebriz Seraskeri Ali Paşa bu zahireyi istediği mahallere gönderecekti (BOA. DMKF.d. 28673, 13).

Temmuz 1731 senesinde yüklü miktarda hububatın Kars ve Erzurum'dan satın alınması emrediliyordu. Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşlarından Ali'nin, Erzurum eyaletinden 360.000 kile arpa, 120.000 kile un ve 20.000 kantar peksimet imalinde kullanılacak 50.000 kile un mubayaa etmesi istenildi. Aynı sene Kars eyaletinden de Dergâh-ı Muallâ Gediklilerinden Hüseyin daha önce istenilen miktarı temin etmeye çalışıyordu¹⁶. Yine Dergâh-ı Muallâ Gediklilerinden Ahmed, Adilcevaz ve Malazgirt sancaklarından 20.000 kile buğday ile 40.000 kile arpa satın almak için görevlendirilmişti. Erzurum mubayaaasının nakliye ücretinin Erzurum Gümrük Emni Solak Ali'nin sorumluluğunda olan Erzurum gümrüğü, cizye ve daha önceden

çukadarı, âlemcisi, silahdarı ve mühürdarı Van kalesine kalebent edilmişlerdi. Bütün mal ve cariyelerine devlet tarafından el konulmuş ve parası Mustafa Paşa'nın Dergâh-ı Âli kapıcıbaşlarından İsmail Ağa tarafından Erzurum'a getirilmişti. Bkz. BOA. AE. SMHD.I, 124/9066; BOA. DMKF.d. 28673, s. 6; BOA. MHM. DVNS. 138, 89/333, 96/349.

¹¹ Nakliye ve zahire ücretleri için mubayaa mübaşirine verilen paralar, gerekli ödemeler gerçekleştirildikten sonra elde kalırsa seraskerlerin maiyetindeki ordu defterdarına teslim edilmekteydi. Gerekli görüldüğü hallerde defterdar tekrar mübaşirlere para verebiliyordu. Bu yüzden belgelerdeki ödeme mercii kurumlar aynı yıl içinde değişiklik gösterebiliyor ve aynı mal ya da hizmet için bir belgede farklı bir kurum, başka bir belgede farklı kurum ya da kişiler ön plana çıkabiliyordu.

¹² Kak, araba tekerliği demek olup, kaklı araba denilerek tekerlekli arabadan bahsediliyor olmalıdır. Şemseddin Sami (1998). Kâmûs-ı Türkî. İstanbul: Alfa Yayınları. s. 1032.

¹³ Kars ve Erzurum'dan Tebriz askerinin iâşesi için başlayan hazırlıklar içinde Kars eyaletinden mubayaa edilmesi emredilen 170.000 kilenin bir kısmı zahirenin Revan'ın da Safevi tehlikesiyle karşılaşması nedeniyle Revan'a aktarılmıştı. Bkz. BOA. DMKF.d. 28673, 9.

¹⁴ Osmanlı Devleti 500 kuruşluk miktara bir kise demektedir. Bkz. Sahillioğlu, Halil (1993). Darphâne. TDVİA. (c. 8. ss. 501). İstanbul.

¹⁵ Bu dönemde Revan kalesinin muhafazasında Vezir Mustafa Paşa maiyetinde piyade ve süvari asker sayısı 2.377 neferdi. Bkz. BOA. D. BŞM. RVH. D. 1697, 46.

¹⁶ Kars eyaletinden mubayaa işinden sorumlu olan kişiler yıl içinde değişiklik göstermiştir. Mühimme defterinde Hüseyin, Mevkufat defterlerinde önce Mehmed daha sonra Lok Hasan bu görevi yerine getirmiştir.

Hazine-i Âmire'den Gümrük Eminine gönderilen 25.000 kuruş ile ödenmesi¹⁷; Kars ve Malazgirt mubayaasının nakliye ücretlerinin ise Tebriz Seraskeri maiyetinde bulunan ordu hazinesinden karşılanması uygun görülmüştü. Mübaşirlerin toplayacağı bu miktar zahire Tebriz Seraskeri maiyetindeki askerlerin tayinatlarına verilecekti. Seraskerin gerekli gördüğü ve ihtiyacı olan mahallere mübaşirlerin zahireyi acele olarak göndermeleri emredilmekteydi (BOA. MHM. DVNS.d. 138, 54-55, 138).

2 Aralık 1731 tarihinde Erzurum'un mubayaa mübaşiri Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşlarından Ali, emredildiği gibi Erzurum'un bütün kazalarından zahire teminine çalışmışsa da hepsinden istenilen miktarı alamamıştı. Bunun üzerine bu iş için kendisine verilen akçeleri Tebriz Seraskeri maiyetindeki ordu hazinesine teslim etmesi, Erzurum'da bakaya kalan zahireler ile tekâlifleri tamamen alarak Seraskerin istediği mahallere götürmesi emredilmekteydi (BOA. DMKF.d. 28673, 12). Tebriz'de bulunan ordunun zahire ihtiyacı o kadar artmıştı ki Erzurum ve Kars eyaletlerinden satın alınan, bakaya kalan her ne kadar zahire varsa Tebriz'e nakledilmesi ve bu işle görevli olanlara "*terk-i canlarını defn eylemek lazıme-i halden*" denilerek ne kadar önemli bir iş yaptıkları belirtilmekteydi (BOA. DMKF.d. 28673, 17). Tebriz ve Revan taraflarında bulunan ordunun zahire ihtiyacı mubayaa edilse bile bu zahireyi muhafaza etmek ve telef olmasını önlemek için çuvallara ihtiyaç vardı. Ancak çuvalların temin edilememesini Erzurum Gümrük Emniyeti fırsata çevirmişti. Nitekim Erzurum Gümrük Emniyeti'ne zahirenin nakliye ücretinin gümrük hazinesinden ödenmesi istenmişse de "*henüz çuvallar mubayaa edilmedi*" diyerek ücreti ödememişti. Gönderilen emirle zahirenin nakliye ücreti ve mubayaa edilecek çuvalların paralarının gümrük gelirlerinden ödenmesi emredilmişti. Erzurum'da biriktirilen zahirenin buradan temin edilecek davarlarla nakli emredilmiş olmasına rağmen Tebriz Seraskerinin maiyetindeki askerlerin zahire ihtiyacının derhal karşılanması için Ankara, Kangırı, Aksaray, Karaman, Akşehir, Konya, Kütahya, Hamidili, Kırşehir, Kayseri, Yenişehir, Sivas şehirlerinden ve Rışvan aşiretinden mekkâre davarları temin edilmişti (BOA. DMKF.d. 28673, 12). Ayrıca Erzurum, Kars, Malazgirt mubayaalarından Bayezid ve Malazgirt'te ambar edilen zahirelerin istenilen yere nakliyesinde kullanılmak üzere Mahmudî, Eleşgird, Şilvan ve Malazgirt hükümet sancaklarından beygir ve öküz temin etmeleri emredilmişti. Nakliye ücretleri ise ordu defterdarları tarafından ödenecekti (BOA. DMKF.d. 28673, 17).

Zahirenin nakledilmesinde yaşanılacak bir rehavet ordunun ihtiyaçlarının karşılanmamasına neden olabilirdi. Bu yüzden valilerin zahire ve mühimmat sevki ile ilgilenmesi emredilmekteydi. Kasım 1731 senesinde Sivas Valisi Vezir Hüseyin Paşa'ya gönderilen hükümde "*mükemmel kapı halkı*" ile Kars Arpaçay'da ikamet etmesi, Erzurum ve Trabzon taraflarından gelecek barut, peksimet ve diğer mühimmatları Gence, Revan ve Tiflis'te bulunan orduya sevk ettirmesi emredilmekteydi. Bu iş bitiminde daha önceden Bağdat'a gitmesi gerekirken takviye kuvvet olarak Revan Kalesi'ndeki vezirin yanına gitmesi emredilmekteydi (BOA. C. AS. 1187/52978).

27 Nisan 1732 tarihinde Erzurum eyaletinden 80.000 kile arpa, 85.000 kile un tedarik edilmesi emredildi. Eyaletten ikinci defa yapılan bu mubayaa narh-ı cari üzerinden yapılacaktı. Bu zahirenin alınabilmesi için Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşlarından Ali'ye 75.000 kuruş verilmişti. Bundan önceki mubayaa elinde kalan para ile 75.000 kuruşu birleştirip zahireyi satın alması emredilmişti. Bu emirle 100.000 kile zahire Tebriz'e sevk edilebilmişse de halkın elinde kalan ve parası ödenen zahirenin de derhal istenilen menzile nakledilmesi, Hoy, Malazgirt ve Revan taraflarından zahire mubayaa ederek Tebriz'e göndermesi emredilmekteydi (BOA. DMKF.d. 28673, 13).

10 Ocak 1732 tarihinde imzalanan Ahmed Paşa Antlaşması her iki tarafı da memnun etmemişti. Osmanlı Devleti, antlaşmadan sonra da Erzurum ve Kars bölgesini tahkim etmeye ve zahire nakli yapmaya devam etti. 1732 senesinde Mubayaa Mübaşiri Ali Ağa tarafından satın alınan ve Revan, Gence kalelerine sevk edildikten sonra Erzurum ve Hasan Kalesi ambarlarında mevcut olan zahire defter edilmişti¹⁸.

Sonuç

1730-1732 tarihli sefer kararının verilmesinden hemen sonra Revan ve Tebriz taraflarına gidecek ordunun iase ihtiyaçları için Kars ve Erzurum'a mubayaa mübaşirleri gönderildi. Burada mubayaa edilen zahirenin gerekli görülen mahallere taşınması amacıyla Anadolu'nun pek çok yerinden, Kars ve Erzurum'dan deve, katır, araba, öküz ve beygir tedarik edilmesi gerekti. Zahirenin satın alınması için

¹⁷ Aynı senedeki başka kayda göre Erzurum eyaletinden de istenilen zahirenin taşınması için mekkâre ücretlerinin daha önceden Erzurum'a gönderilmiş olan ve Ordu hazinesinde bulunan beş yüz kese akçeden ödenmesi emredilmişti (BOA. Bâb-ı Defteri Mevkufat Defterleri (DMKF.d.) 28673, 5).

¹⁸ Bu defterden anlaşıldığına göre; Erzurum ambarında 41.460,5 kile arpa, 48.068,5 kile buğday bulunmaktaydı. BOA. D. MKF. MBŞ. 31826, s. 1.

gerekli olan para Hazine-i Âmire, Erzurum Gümrüğü, Erzurum cizyesi ve Arifi Ahmed Paşa'nın malından verildi. Tebriz taraflarında bulunan askerlerin ihtiyacı için Revan'dan da zahire mubayaası emredildi. Bu süreç zarfında pek çok sorun yaşandı. Bu sorunların başında halkın, taşıma ve zahire ücretlerini yetersiz bulması gelmektedir. Savaşın devam ettiği ve askerlerin yaşantı sıkıntısı çektiği bir sırada halkın bu tutumu kabul edilebilir bir durum değilse de sorunun halledilmesi adına devlet, nakliye ücretlerinin, zahire fiyatlarının artırımına gidebilmekteydi. Gerçekten de bu seferler sırasında Erzurum ve Kars halkı büyük bir sorumluluk almıştı ve devlet tarafından talep edilen istekleri ertelemeleri çok defa mümkün olmamıştı. Devlet sefer sırasında halkın isteklerini bir dereceye kadar karşılayabilmiş olmasına rağmen eyaletlerdeki devlet görevlilerinin suiistimallerine ya da görevi ihmal etmelerine tahammül etmemişti. Erzurum Gümrük Emîni'nin tavrı, belgelerden anlaşıldığı kadarıyla seferin sağlıklı devam etmesini engel olarak görülmüş, gümrük emîninin uyarılmasına neden olmuştu. Aynı şekilde daha önceki Safevi savaşlarda Arifi Ahmed Paşa'nın zimmetine mal alması kalebent edilmesine neden olmuştu. Seferin hizmetli kadrosu da yaşanacak sıkıntının en asgariye indirilmesi adına canla başla çalışmak durumundaydı ve bu konuda sürekli uyarılmakta, hızlı hareket etmeleri istenmekteydi.

Seferin başarılı devam edebilmesi için şehirler, kurumlar, görevliler arasındaki irtibatın düzenli olması gerekiyordu. Nitekim bu savaşta her iki şehir görevlerini/aksaklıklar yaşanmasına rağmen başarmış ve bu cephedeki savaşlarda en azından zahire yüzünden bir başarısızlık yaşanmamıştı. Sonuç olarak her iki şehrin, savaşın bütün yükünü çektiğini iddia etmemekle birlikte, belirtilen zahire miktarının (diğer şehirlerden de zahire gelmediği hesaba katılırsa), önemli bir kısmını karşıladığı dile getirilebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Ali Emiri Sultan Mahmud I (AE. SMHD. I), 76/5041, 34/2010, 124/9066.

BOA. Bâb-ı Defteri, Baş Muhasebe, Revan Hazinesi Defteri, (D. BŞM. RHV. d.) 1697.

BOA. Cevdet Askeriye (C. AS.), 94/4317, 125/5577, 52978. 1187.

BOA. Cevdet Nafia (C. NF), 170/2.

BOA. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.), 3156, 380

BOA. Bâb-ı Defteri, Mevkufat Defterleri (D. MKF.d.) 28726, 28673.

BOA. Bâb-ı Defteri, Mübaşir Defterleri (D. MKF. MBŞ. d.) 31826.

BOA. Mühimme Defterleri (MHM. DVNS. d.) 136, 138.

Tel'if Eserler

Aydın, Dündar (1998). *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Baron Joseph Hammer Purgstall (2003). *Büyük Osmanlı Tarihi*. C. VII. İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Demlikoğlu, Uğur (2013). *Teşkilat ve İşleyiş Bakımından 18. Yüzyılda Erzurum Kalesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Fidan, Fadimana (2016). Osmanlıda Zahire Mübaşiri Olmak: Ziştoveli Elhac Ali Örneği (1749-1755). *DTCF Dergisi*, 56,2, s. 302-304.

Fidan, Fadimana (2014). *18. Yüzyılda Ordunun ve İstanbul'un İlaşesinde Tuna İskelelerinin Rolü (1711-1768)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi, Kars.

Gelibolulu Mustafa Âli (2013). *Nusret-Nâme*. Haz: H. Mustafa Eravcı. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Gündüz, Tufan (2001). Kars. *TDVİA*. (c. 24, ss. 515-517). İstanbul.

Hinz, Walter (1990). *İslâm'da Ölçü Sistemleri*. Çev: Acar Sevim. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Işık, Rukiye (2011). *Osmanlı-İran Seferlerinin Lojistik Hazırlıkları (1630-1750)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.

İşbilir, Ömer (2003). Mekkâre. *TDVİA*. (c. 28, ss. 554-555). İstanbul.

İşbilir, Ömer (1996). *XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinde İlaş, İkmâl ve Lojistik Meseleleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Kalek, Cengiz (2002). Kile. *TDVİA*, (c. 25, ss. 568-571). İstanbul.

Kerküklü Abdürrazzak Nevres (2004). *Târihçe-i Nevres*, Haz: Hüseyin Akkaya. İstanbul: Kitapevi Yayınları.

Kılıç, Orhan (1999). 1585 Yılında Tebriz Seferi'ne Çıkan Osmanlı Ordusunun İkmâl ve İlaşesi. *Askerî Tarih Bülteni*, S. 46, s. 109-135.

Kırzioğlu, Fahrettin (1955). *1855 Kars Zaferi*. İstanbul: Işıl Matbaası.

Kırzioğlu, Fahrettin (1953). *Kars Tarihi*. C. I. İstanbul: Işıl Matbaası.

Kurtaran, Uğur (2014). *I. Mahmud Dönemi 1730-1754*. Ankara: Atf Yayınları.

Küçük, Cevdet (1995). Erzurum. *TDVİA*. (c. 11, ss. 321-329). İstanbul.

Külbilge, İlker (2010). *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Küpeli, Özer (2009). *Osmanlı- Safevi Münasebetleri (1612-1639)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.

Muhammedoğlu, Aliyev Salih (2000). Osmanlı-İran Münasebetleri. *TDVİA*, (c.22, ss. 405-409). İstanbul.

Murphey, Rhoads (2007). *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*. Çev: M. Tanju Akad. İstanbul: Homer Kitapevi.

Özcan, Abdülkadir (2003). Mahmud I. *TDVİA*. (c. 27, ss.348-352). İstanbul.

Pamuk, Bilgehan (2006). *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*. İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.

Pamuk, Bilgehan (2013). Erzurum Gümrüğü'nün Teşekkülü ve Tekâmülü (XVI-XVII. Yüzyıllar). *Belleten*, C. LXXVII, S. 279, s. 523-524.

Peçevi İbrahim Efendi (1992). *Peçevi Tarihi*. C. I-II. Haz: Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sahillioğlu, Halil (1993). Darphâne. *TDVİA*. (c. 8, ss. 501-502). İstanbul.

Sertoğlu, Midhat (2011). *Mufassal Osmanlı Tarihi*. C. V. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

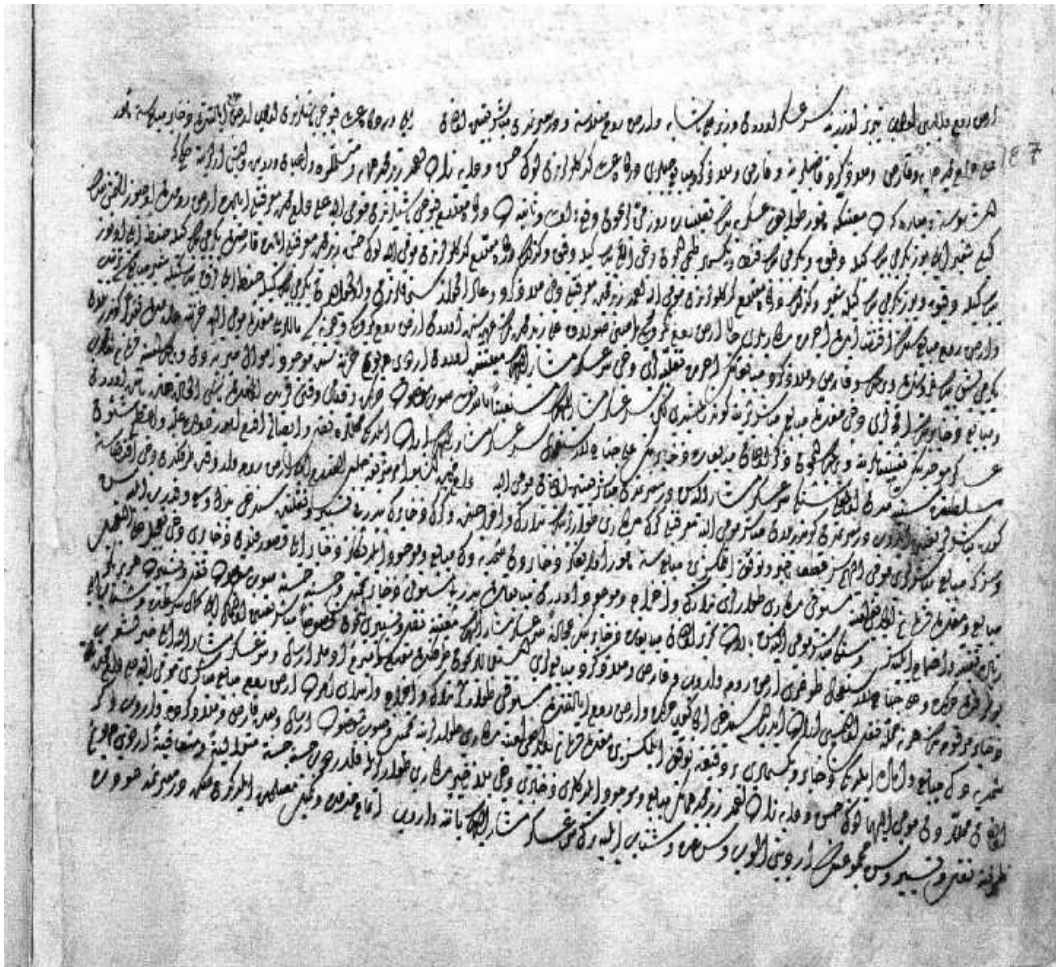
Solak-Zâde Mehmed Hemedemî Çelebi (1989). *Solak-Zâde Tarihi*. Haz: Vahid Çabuk. C. II. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Suphi Mehmed Efendi (2007). *Subhî Tarihi, Sâmi ve Şâkir Tarihleri İle Birlikte*. Haz: Mesut Aydıner. İstanbul: Kitapevi.

Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kâdri) Efendi (2003). *Topçular Katibi Abdülkâdir (Kâdri) Efendi Tarihi Tahlil ve Metin*. C. I-II. Haz: Ziya Yılmaz. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2011). *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ekler:

1. Erzurum Eyaletinden Sefer İçin Talep Edilen Zahire ((BOA. MHM. DVNS.d. 138, 54-55)

3: Tekman Sancağı'na Gönderilen Sefer İlanı (BOA. C. AS. 94/4317)

